

TOP-5.3.1-16-ZA1-2017-00009 azonosítószámú „Helyi identitás és kohézió erősítése Búcsúszentlászló, Nemesrádó, Nemessándorháza és Nemesszentandrás településeken” projekt, Búcsúszentlászló, Nemesrádó, Nemessándorháza és Nemesszentandrás közösségi történeti feltárása.

Kiss Ádám

Szigetek

*Búcsúszentlászló, Nemesrádó, Nemessándorháza és Nemesszentandrás
közösségi története*

2021

Bevezető

A történelem pont olyan, mint a puzzle. Ha egyenként nézegetjük a darabjait, akkor felfedezhetünk talán érdekes részleteket, de a kis daraboknak önmagukban semmi értelme. Viszont ha megfelelően egymáshoz illesztjük őket, látványos képeket kaphatunk.

Búcsúszentlászló, Nemessándorháza, Nemesszentandrás és Nemesrádó négy zalai falu Zalaegerszeg közelében, szelíd dombok, erdők és patakok között, falvanként párszáz lakossal. Közelről nézve sok különleges értékkel rendelkeznek, mégis, talán még lakóik is úgy gondolják, hogy e négy falu négy, nem túl izgalmas kis lábjegyzet a történelemben. De rakjuk csak össze a puzzle darabjait! Mindjárt egy szélesvásznú és izgalmas történetben találhatjuk magunkat, amiből megtudhatjuk, miért ment a világhódító Szulejmán szultán Nemesrádóra, láthatóak-e nemesszentandrásiak egy Párizsból előkerült ősi fényképen, hogyan kerültek a nemessándorházi legények Than Mór egyik leghíresebb festményére, a *Budai vár visszavételére*, mit köszönhet az egész magyarság egy búcsúszentlászlói ferences doktornak, a világ fesztiválózi Nemesrádónak, és hogyan lehet ősi hagyomány a Halloween egy zalai faluban?

Búcsúszentlászló, Nemesrádó, Nemessándorháza és Nemesszentandrás közösségeinek története nem csak négy falu mindennapjairól szól. Benne van kicsiben az egész ország története, amely formálta az itt élő közösségek életét, és benne vannak az ország történetében a szentlászlóiak, rádóiak, sándorháziak és szentandrásiak megyét, országot formáló lakói és közösségei is. A zalai örök, az öntudatos kismemesek, a ferences kolostor páterei, Gönczi Ferenc néprajzkutató, Dely Gyula, a híres hentes és persze Ferus, az életében legendává vált búcsúszentlászlói szobafestő.

A puzzle darabjai mindig a közvetlen szomszédaikon át kapcsolódnak a távoli darabokhoz. E négy falu közösségeinek története kicsit a szomszédok története is. Pölöske húszszoros túlerővel is szembeszálló végvári vitézeié, a kapornaki bencéseké, a szentlászlói szerzeteseknek földet adományozó hetési kismemeseké, a pacσαιaké, szentmihályiaké, egerszegieké is. Ezért olykor róluk is lesz szó az alábbi történetben.

Az ősök érkezése – az ősidőktől a honfoglalásig

Egy hatalmas mocsárral kezdődött minden. A Balatontól nyugat felé indulva a zalai táj nem olyan gyűrött, mint kicsivel odébb, a Göcsejben, ahol sűrűn váltják egymást mély völgyek és sárkányfog-szerűen csúcsosodó dombok, amelyeknek a gerincén épp, hogy elfér egy kocsiót. A göcseji dombvidék és a Balaton között hosszú, lapos dombhátak hevernek a Zala völgyétől egészen Kanizsáig, a völgyeikben patakok futnak. A ma már csendes mederben csörgedező Kanizsai patak és a Szévíz között egy szivar alakú dombhát húzódik 20 kilométer hosszan. Északon Pókaszeptknél ér véget, délen Zalaszentmihálynál. Történetünk központi színhelye e dombhát déli fele: itt fekszik egymás mellett Nemessándorháza és Nemesszentandrás, tőlük nyugatra a Szévíz völgyében Búcsúszentlászló, keletre, a Kanizsai patak – ma már Principális csatorna - völgyében Nemesrádó.

Dombhátunk déli részét messzi kilométerekre szétterülő vízi világ fogja körbe, ahol nádasok, mocsári ligetek, kénes illatú posványok és nyílt víztükrök váltják egymást. A völgyekben ülő mocsarak láncként fonódnak egymásba a Zala völgyétől egészen délre a Muráig. Az ingoványban itt-ott kisebb szigetek emelkednek, a partjukon vízimadarak és teknősbékák napoznak. Ahol a vizek véget érnek, ott az őserdő kezdődik: a magasabban fekvő domboldalakokat sűrű cseres-tölgyesek borítják. A történelem kezdetén vagyunk, de lehetnénk akár az űkapáink korában is: amíg az újabb és újabb szántóföldek, legelők, házhelyek és a vasút építése miatt le nem csapolták a mocsarakat, vonalzóval húzott medrekbe terelve a patakok vizeit, ez a vadregényes őstáj fogadta az erre járókat.

A mocsár áldás és átok: kikerülik a gazdagságot hozó kereskedők, de a rabló hadak is. Gazdag halban, vadban, erdei gyümölcsökben, de alkalmatlan földművelésre, gyenge a földje, rossz a levegője. E környék már a kőkorszaktól lakott hely volt. A mocsarak védték, az erdők között a letelepedéshez elengedhetetlen friss vízű források fakadtak. A régészek főleg Nemesrádó környékén tartanak számon múltra utaló nyomokat: a Kanizsai patak nyugati oldalán, szemben a mai településsel már a bronzkorban állt egy falu.¹ A később ide érkező kelták szerették a szerencsejátékokat és messzi tájokról hozott holmikat, hiszen a régészek dobókockát és a mai Csehország területéről származó edényeket is találtak a nyomukban. Utánuk a rómaiak érkeztek: bár Pannonia nagy hadiútjai és városai messze estek vidékünkötől, a földből az ő nyomaik is előkerültek.

A népvándorlás jött, a rómaiak itt hagyták Pannóniát. A következő nagy néphullám az avarokkal érkezett, akik belakták a környéket Pókaszeptktől Zalakomárig, de úgy tűnik, a mocsárba nem merészkedtek be. Az avarok után a vidék egy újabb világhatalomhoz került. A

Keleti Frank Királyság legkeletibb grófsága a közeli Mosaburgban, a mai Zalaváron rendezte be a székhelyét, nagy templomokkal, szent ereklyével, fejedelmi palotával és messzi földről érkező zarándokokkal. Ekkoriban alapíthatták itt a névről is ismert falvak közül a legelsőt.² Nemessándorházától északra a szoboszlai hegy egy mára eltűnt falu, Szoboszló nevét őrzi. E szláv eredetű név azt sejteti, hogy a falu lakói, a frank grófság szláv alattvalói már akkor itt élhettek, amikor a magyarok még csak az Alföld síkságain húzták fel a jurtáikat. 899-ben azonban meghalt Arnulf, a Zalaváron is palotát építő keleti frank király. A magyarok ezt hírül véve átkeltek a Dunán és elfoglalták Pannóniát.

Szabad kismanesek földje – a középkor

A magyarok bejövetele után következő háromszáz év eseményeit némi homály fedi. A fennmaradt krónikák és oklevelek az 1200-as évektől kezdenek tudósítani. Ekkor már nagyon más világot találunk a dombhát környékén: sok apró falvat, mezővárosokat és várakat, templomokat, kolostorokat és remetelakokat. A mocsár nyílt vizein halászok lesik a zsákmányt, a dombhát magasabb részein szántóföldek, legelők terülnek el. Az agyagos zalai dombok sosem termettek világhírű borokat, de a szőlőművelés már a középkortól meghatározó foglalatossága volt az itt élőknek. A mocsarakon gázlók, utak és hidak vezetnek át. És állnak már történetünk legfontosabb szereplői, Rád, Szentandrás és Királyhida, Nemessándorháza és Búcsúszentlászló közös őse.

A honfoglalók által birtokba vett Pannóniában lassan épült ki az élet. A határvidék senkiföldje volt, amit az ország szíve felé széles határvédő zóna övezett, mocsarak, dombok, hegyek és folyók védelmére alapozva. Ez volt a gyepű, ahol a falvak lakóinak egyetlen kötelessége volt: figyelni a határt és íjhoz, lándzsához kapni, ha feltűnne az ellenség.³ A rádóiak, sándorháziak és szentandrásiaiak őseit ilyen örökként telepítették a mocsárvidékre, csakúgy, mint a Göcsej vagy az Őrség lakóit. Ennek a világnak ma már nincsenek látható emlékei, de a talán úgy van, ahogy Sándor Gyula, Nemessándorháza krónikása gondolta, és a falu mellett fekvő öreghegyi árok, a Lándzsás patak, vagy a Tekintsi domb neve az egykor ott strázsáló ősök nyomát őrzi.⁴

Amikor Szent László király hódításaival az Adriai tenger lett a határ, az itteni zalai örök szolgálataira többé nem volt szükség. Ők mégsem süllyedtek le a földesúri jobbágyság sorába, hanem az Árpád-házi királyoktól nemességet és földet kaptak. Rád, Szentandrás és Királyhida kismanesi közösségei már a középkorban önállósággal rendelkeztek, nem álltak semmilyen földesúr hatalma alatt, és nem fizették a jobbágyságra kivetett adókat sem.⁵ A nemesi

családok közül kiemelkedtek a Sándorok, akik több tisztségviselőt is adtak a vármegyének. Az ő falujuk volt Királyhida, ahonnan valamikor a középkorban többen is kiköltöztek, a közelben egy új településrészt létrehozva. Ez lett a mai Sándorháza, ahol máig is élnek a Sándorok leszármazottai.

Az egykori Királyhida ma Búcsúszentlászló része, a Szévíz-völgy sándorházi oldalán. Itt két sziget állt ki az ingoványból, amelyeken a falunak nevet adó híd vezetett át. Ez fontos átkelő lehetett, amit a királyhidai örök vigyáztak. Hogy Szent László király átkelt-e rajta Horvátország meghódítására menet, arra nincs bizonyíték, de a legenda úgy tartja, hogy személyesen ő rendelte el templom építését a nagyobbik szigetre.⁶ A Szűz Mária tiszteletének szentelt templom 1270-ben már biztosan állt és Királyhida-Sándorháza híveinek lelki üdvét szolgálta. A szemközti domb oldalában forrás fakadt, aminek csodatevő erőt tulajdonítottak. A népszerű szent lovagkirály legendája után Szent Lászlónak elnevezett szigeten megjelentek a remeték és a csodás gyógyulásban bízó zarándokok.

A dombháton ekkoriban jóval több falu élte az életét. Kellénc, Vaskapu, Törpöny, Szoboszló, Erdőhát, Bebes, Farkasles házait azonban eltörölték a későbbi korok, ma már csak dűlőnevek, levéltárak, régészeti lelőhelyek őrzik az emléküket.⁷ Nincs már meg a háromhajós nagy templommal épült kapornaki bencés kolostor sem, amely körül jelentős mezőváros alakult ki a középkorban. Kapornak ekkoriban a környék központja volt, hiteles hely és megyegyűlések székhelye, ahová gyakran idézték meg a zűrös ügyekbe keveredő sándorházi, szentandrászi és rádi nemeseket.

Kapornakkal szemben Pölöske volt a másik véglet. Szentandrás határában, a mai Pölöske északi végénél egykor jelentős vár magasodott a mocsár egy szigetén, súlyos hatást gyakorolva a környék mindennapjaira. Falai között királyoknak ellenszegülő, oligarchák hatalmaskodásaiban részt vevő, fosztogató, pénzt hamisító várurak, rablólovagok váltották egymást, akiket nemegyszer ostromokkal, kiközösítéssel kellett megregulázni.

Százötven év a végvidéken - a török kor

A környék romlása már a törökök megjelenése előtt megkezdődött. Az Árpád-kor végére meggyengült a királyi hatalom, az országrésznyi birtokokat szerző bárók végeláthatatlan pártharcokba bonyolódtak, amelyeket csak egy-egy erős kezű király tudott visszaszorítani. Rád, Szentandrás, Sándorháza nemesei maguk is kivették a részüket a birtokokért zajló véres marakodásokból. A nép Isten ígését is hanyagolta: az 1554-ben született egyházmegyei jegyzőkönyvek züllött papokról és üres plébániákról számolnak be.⁸

A Mohács utáni évek sosem látott vést hoztak e vidékre. Hiába a mocsaras-erdős környék, az itteni falvak pechjére a dombhátak oldalán igen fontos útvonalak haladtak a déli határ irányából Vas vármegye, Sopron és Bécs felé.⁹ A kanizsai út Felsőrajknál kettéágazott. Az egyik irány Pölöskén át tartott Nemesapáti felé - ma ez az út Búcsúszentlászló főutcája is. A másik út Rád, Misefa és Kapornak irányába haladt. 1532-ben személyesen a világhódító Szulejmán szultán vonult erre Bécs felé masírozó seregei élén. Krónikása mesészerűen túlzó stílusban örökítette meg Kapornak „égig érő vára” és a „hegyek ormainál magasabb” Pölöske elpusztítását.¹⁰

A következő százötven évre a dombhát lakói egyszerre két, egymással hadban álló világbirodalom uralma alá kerültek. A törökök 1600-ban elfoglalták Kanizsát, de az egész megyéből adót szedtek: az adóösszeírásaikban „Sándorház” „Rádihögy” „Szentandriás” és az akkor még létező Törpöny és Szoboszló is ott van.¹¹ A kanizsai vár ellen védekező zalai végvárok központja Egerszeg lett, a mocsáron átvezető két fontos utat Pölöske és Kapornak őrizte. Kemény évtizedek következtek az itt élőkre: ha nem foglyokat gyűjtő török portyázók, akkor a fizetetlen végvári katonák raboltak, pestis pusztított. A nép egyszerre adózott a törököknek, és hordta a gabonát, abrakot, fát a magyar végvárakba. A rabló seregek elől a falusiak a mocsárba és az erdőbe bujdokoltak. Ilyen rejtekhely volt Nemesrádó közelében, az erdő mélyén található Remetekert.¹² 1664-ben az oszmán hadak ismét erre vonultak Bécs meghódítására. A kis zalai várak legénysége meghátrált előlük. Pölöske alig száz vitéze azonban példátlan tette vállalkozott: szembeszálltak a hatalmas túlerővel, mind egy szálíg odaveszve az esélytelen küzdelemben.¹³

A török kor és a Rákóczi-szabadságharc végén beköszöntő béke kietlen vidéket talált itt. Sok elpusztult falu nem épült többé újra. Ami megmaradt – és megmaradt Rád, Sándorháza és Szentandrás – ott néhány család fogott neki újra a gazdálkodásnak. A pusztulásból csupán egy hely világított ki: a Szentlászlóként ismert sziget, az Árpád-kor óta álló templommal, a remetékkel és a szent kúttal, amit a háborús időkben is látogattak a zarándokok. A legenda szerint a kanizsai török pasa is híret vette Szentlászló csodatevő erejének, ezért egy keresztény foglyát küldte oda a saját gyógyulásáért imádkozni. Az imák meghallgatásra találtak, a török harcos hálából megkeresztelkedett, díszes pajzsát pedig ajándékolta maga vitte Szentlászló szigetére.¹⁴

Szentlászló fénye felragyog – 1711-től 1848-ig

A békeidő meghozta a gyümölcsét, Sándorháza, Szentandrás és Rád egyre gyarapodott, új betelepülők jöttek és nem csak az elhagyott telkeket művelték újra, de erdőirtással újabb földeket tettek művelhetővé. Gondozták a szőlőket, a réteken marhákat, az erdőkben sertéseket legeltettek. A rádi, sándorházi, szentandrászi nemeseket hiába ritkította meg a török vész, a nemesi kutyabőr kötötte őket ősi földjeikhez: a családok megmaradt tagjai visszavették a jussukat, a falvak kismemesi közösségei újraszerveződtek.

Gyarapodás ide vagy oda, a vidéken „vadnyugati” állapotok uralkodtak. A nép a templomok helyett a kocsmákat látogatta, az atyafiak pisztolyokkal és puskákkal felfegyverkezve jártak-keltek, vitáikat verekedésekkel intézték, a mindennapok kedélyeit pincefeltörések, boszorkányperek és családi bosszúhadjáratok borzolták. A katolikus egyház nem csak a vad háborús idők okozta „elzüllés” miatt gyengült meg, de a reformáció is számos hívet szerzett magának e vidéken. Széchényi Pál veszprémi püspök ezért 1694-ben felkérte a ferences rendet, hogy Szentlászló szigetét tegyék a környék katolikus megújulásának központjává.¹⁵

A ferencesek hatalmas munkába fogtak, ami alapvető változást hozott az itteni életbe. Búcsúkat szerveztek a Szűzanya és Szent László király tiszteletére. Megtisztították a szigetet a bozótostól és gazdálkodásba kezdtek. Az egyházmegye a ferences barátok fennhatósága alá helyezte a környező falvakat, nem csak Sándorházát és Szentandrászt, de Rádot is, ahonnan búcsú idején templomi zászlók alatt, énekszóval vonultak a hívek a dombháton át Szentlászlóra.

A ferencesek a régi templom – ma kistemplom - elé 1714-ben új, hatalmas barokk templomot kezdtek el építeni, majd tíz év múlva a rendház felépítésébe is belekezdtek. Zala vármegye komoly segítséget adott a munkálatokhoz, ahová ország-világból érkezett a vas, a mész, a festék, s a mesterek; ácsok, szobrászok, festők.¹⁶ A szentlászlói búcsú hamar népszerűek lett. A búcsújárók pedig akkoriban is szívesen költöttek mézeskalácsra, rózsafüzérre és más szuvenírekre a szertartás utáni vásáron, ezért kereskedők is érkeztek Szentlászlóra.

Az 1734-ben felszentelt új templom és a kolostor nem csak a lelkeket szolgálta, hanem a környék mindennapjait is. Itt volt először iskola, patika és sebész doktor. Szentlászló jelentősége túlnőtt a környéken, és a zalai katolikus közösség egyik legfontosabb kegyhelyévé vált, búcsúit még távolabbi tájak zarándokai is látogatták. A barátok a szent forrás feletti, kisebbik szigeten kálváriát építettek barokk kápolnával, és újabb hasznosítható földek

megszerzése érdekében a mocsár lecsapolásnak is nekikezdték. A hírnév még több kereskedőt és iparost csábított Szentlászlóra, köztük a zsidóságot is. Míg más falvakban 1-2 zsidó család élt csupán, Szentlászlón komoly izraelita közösség alakult ki, zsinagógával és iskolával.¹⁷

A kolostor körüli telep valóságos faluvá formálódott, ami igazán egyedi helyzetet szült: az új falu két másik település, Sándorháza és Hetés területén feküdt. A két nemesi falu birtokosai ezért hitbuzgalmuk által vezérelve az itteni földjeiket a „*leendő sok számó keresztény lölkök fogadásinak szolgálattjára*” „*megnevezett Pater Franciscus Uraimék*” birtokába adták.¹⁸ Így született meg történetünk negyedik faluja, a mai Búcsúszentlászló. Határainak véglegesítése még kétszáz évig eltartott, nem kevés viszályt okozva a sándorházi és különösen a hetési szomszédsággal. Búcsúszentlászló ma is őrzi létrejöttének sajátos körülményeit: a szomszédok földjéből kikanyarítás miatt az ország legkisebb méretű falvai közé tartozik, nincs külterülete, így jelentős mezőgazdasága sem alakult ki soha.

A szentlászlói templomot Sándorháza az ősi jogon magáénak érezte. Szentandrásnak a török időkben elpusztult a saját egyháza, Szentlászlóra hasonlóképp tekintettek ők is, mint a sándorháziak. A három falu fejlődése, vallási, gazdasági és kulturális életük már csak közelség miatt is mélyen összefonódott. Más utakon járt Rád a dombhát túloldalán: a török idők után Kapornak elvesztette addigi jelentőségét, Rád viszont komoly növekedésnek indult. 1777-ben új templomot szenteltek, 1792-től plébánosa is volt. Az 1974-ig működő plébánia papjai sokat tettek a falu vallási, gazdasági és közösségi életéért.

A parasztpolgári kor - 1848-tól az I. világháborúig

A kolostor jelentős hatással volt az itteniek életére, de a dombhát mindennapjai nem sokat változtak a következő száz évben. A földek és a lakók gyarapodtak, de nem gazdagodtak: Rád, Sándorháza, Szentandrás pipázgató bocskoros nemesi igazán nem éltek nagy lábon. Nemesi öntudatukon túl alig volt valamijük, többségük néhány hold földön, jobbágysorban gazdálkodott. Amit nem termeltek meg, vagy nem kaptak a szentlászlói kereskedőknél, azt Egerszegen vették meg. A Párizsból előkerült felbecsülhetetlen kincsen, az 1840-es évek egerszegi piacterét ábrázoló dagerrotípián¹⁹ talán épp rádi, vagy szentandrás atyafiak intézik üzleti ügyeiket.

1848-49 nagy eseményei nem rázták meg a vidéket, a hadjáratok szerencsére most másfele zajlottak. A honvédnak álló rádiak, szentlászlóiak, sándorháziak és szentandrásiak mégis a magyar történelem legdicsebb fejezetének lettek részesei, és talán először érezhették meg a nemzet közösségéhez tartozást. Zala megye három honvédzászlóalja ott küzdött a

szabadságharc nagy pillanatainál, és bár töredékesen maradtak fent a zászlóaljok névsorai,²⁰ tudjuk, hogy a négy falu legényei is ott vitézkedtek soraikban. Ott voltak a pákozdi csatában küzdő 7. honvédszászlóaljban, a Klapka Györggyel Komárom várában a világosi fegyverletétel után is kitartó 56. honvédszászlóaljban, és a legfényesebb haditettét végrehajtó 47. honvédszászlóaljban is, amely Buda visszafoglalásakor elsőként tört be a várba, élén a várfalra lobogót tűző Püspöky Grácián zászlótartóval. Volt, akit a bukás után büntetésből a császári seregbe soroztak és súlyos évekkel fizetett a szabadságharcban való részvételéért.

A megtorlás során halálra ítélték Zala vármegye köznemességének jeles tagját, Kerkápoly Móric honvéd őrnagyot. Ítéletét végül börtönre enyhítették, majd több évnyi aradi várfogság után kegyelmet kapott, hazatérve megházasodott és a ma Búcsúszentlászlóhoz tartozó Szenttamás pusztára költözött.²¹ A kiegyezés után az ő elnökletével működött a Zala vármegyei Honvédegyelet, amely közösséggé szervezte az egykori honvédeket, akiknek az emléke így a mai napig fennmaradt.

A szabadságharc utáni években sem sok minden mozdult, pedig egy dombháttal odébb, Pusztaszentlászlón sorsfordító dolgok készülődtek. Itt töltötte nyarait Deák Ferenc, sógora, Oszterhueber József kúriájában, ahol a korszak legnagyobb politikusai gyűltek össze kidolgozni a császári udvarral kötendő kiegyezés feltételeit.²² Ebből született meg az 1867-es kiegyezés, amely addig nem látott fejlődésnek nyitott utat a Szévíz és a Kanizsai patak völgyében is.

A jövő már a kiegyezés előtt két évvel megérkezett a vidékre, egy füstöt okádó gőzmozdony képében. Az újonnan épített Sopron-Szombathely-Nagykanizsa vasútvonal²³ Nemesapáti felől haladt végig a Szévíz völgyén, át Szentlászlón, majd Szentandrás után enyhén keletnek tartva Zalaszentmihály felé haladt tovább.

A vasúttal két dolog is véglegesen megváltozott a környék életében. A nagy építkezésnek szilárd talaj kellett, a környező falvaknak pedig még több szántóföld. Ezért a száz éve megkezdett mocsár lecsapolásoknak újult erővel álltak neki, a dombhát déli végét Szentlászlótól Rádig körbeölelő hatalmas berek végleg a múlté lett. Búcsúival és kereskedőivel Szentlászló már addig is egyházi és kereskedelmi központtá nőtte ki magát, a vasút érkezésével a száz éve épp hogy létező falunak végleg eldőlt a központi szerepe, körjegyzőségi székhely lett, iparvágánnyal, csendőrörssel bővült.²⁴

A kiegyezést követő boldog békeidők hozták el a mai kulturális, közösségi élet kezdetét a dombhát falvaiba. A földművesek szerveződni kezdtek, tejszövetkezetet, hitelszövetkezetet, gazdakört alapítottak. Mindegyik településen önkéntes tűzoltóság szerveződött. Az egyre növekvő falvakban még ekkoriban is sok volt a tűzveszélyes zsúptető, de a tűzoltó egyletek

nem csak a tüzet vigyázták, hanem közösséggé formálták a fiatalokat, bálokat, kulturális eseményeket is szerveztek.

A századfordulóval mind a négy falu megkapta máig használatos nevét is. A három nemesi falu a kismanesi identitást őrizve Nemesrádó, Nemesszentandrás és Nemessándorháza lett. Szentlászló pedig, hogy megkülönböztessék Nagy-Magyarország számos másik Szentlászlójától, híres búcsúi után a Bucsuszentlászló nevet kapta, akkor még így, rövid u-val.

A régi világ elenyészik – a 20. század

A Pusztaszentlászlón megálmodott békeidőknek a Szarajevóban leadott pisztolylövések vetettek véget. Kitört a nagy háború, és a néhány évtizede átadott vasút hamarosan a búcsúszentlászlói, nemesrádói, sándorházi és szentandrásfiúkat vitte a nagykanizsai kaszárnyákba, onnan Galíciába, aztán a doberdói nagyhegyre, a Piave folyóhoz.²⁵ Utánuk az egyre idősebb férfiakat, végül azokat is, akik csak kiegészítőnek voltak jók. 1915-re már szinte senki nem maradt a falvakban, aki a földet művelni tudta volna, a 800 bevonult környékbeliből több mint 100-an nem is tértek soha haza.

A háború és az azt követő zűrzavaros évek megnehezítették, de nem forgatták fel az életet. A közösségek működtek tovább az egyház és az iskolák aktív részvételével, gazdakörök, ifjúsági egyletek, zenekarok szerveződtek. Ekkoriban kezdődhetett el a helyi sportélet is.²⁶ Búcsúszentlászlón, Sándorházán és Nemesrádón is bővült az iskola, utóbbi helyen kultúrotthon is nyílt. Népszerű volt a színjátszás: Markója Ferenc nemesrádói tanító évente szervezett színelőadásokat, Sándorházán Tóth József kocsmáros is írt és rendezett színdarabot. A gazdakörök is inkább jelentettek közösségi együttlétet, mint tényleges gazdasági erőt: a Nemessándorházi Gazdakörnek volt háznagya és könyvtárosa is, de azon túl nem sok mindene.²⁷

A háború utáni összeomlás, az infláció, a gazdasági világválság sokak életét megkeserítette ezen a tájon is. A szegénység miatti feszültségek épp a szomszédban torkolltak országos botrányt keltő vérfürdőbe: 1932-ben a pacsai vásáron halálos csendőrsortűz dördült, amikor a feldühödött falusiak megpróbálták megakadályozni a tönkrement gazdák javainak elárverezését.²⁸ 1927-ben ugyanilyen zavargás tört ki Sándorházán, ahol csak hajszálon múlt, hogy a vérengzés elmaradt.²⁹

És újra jött a háború. Először megint a legényeket vitték Kanizsára, hogy a 2. hadseregben, annak is legtragikusabb sorsú, utolsó utáni pillanatig küzdő III. hadtestében éljék át a doni poklot.³⁰ 1944 májusában a szentlászlói templom harangjait foglalták le hadi célokra.³¹ A

toronyból a döbbsent hívek szeme láttára ledobott harang földbe csapódása drámai előjele volt annak, ahogy a következő hetekben-években elenyészett a helyi közösségek addigi élete. Hamarosan a Szentlászló felvirágoztatásáért oly sokat tevő zsidókat vitték el örökre.³² 1945. március 26-án a környékbeli lakosságnak kellett volna elhagyni az otthonait, de már senki nem ment sehova. A környék megint egy világhatalom, a szovjetek kezébe került, akik folytatták az elhurcolásokat: Nemesrádóról 14 embert vittek el a Gulagra, főleg kamaszkorú leventéket.³³

A rövid demokratikus időszak után az új kommunista állam is folytatta az itt élők megfosztását addigi életüktől. A gazdakörök, hazafias, vallásos szervezetek többé nem működtek. Folyamatos zaklatások után 1950 őszén a ferences barátoknak is menniük kellett. 200 termékeny, dolgos év után a szentlászlói kolostor története is véget ért.³⁴ 1952-ben Nemesrádó nevét is megfosztották a nemesi múlttól, a rendszerváltásig Rádó néven élte tovább mindennapjait.

A következő évtizedek ismét fejlődést hoztak, de az élet immár központi direktívák alapján szerveződött. Gazdakörök helyett az 50-es 60-as évek fordulóján Rádón, Nemessándorházán és Nemesszentandrason is megalakult a termelőségvetkezet. Az oktatást, kulturális életet a különféle pártirányítású szervezetek végezték. A ferences kolostor ebédlőjéből kultúrház lett, ahová a zalaegerszegi moziból érkeztek a kor sikerfilmjei: a fénykorban, 1962-ben 22.129 jegyet adtak el a szentlászlói mozimatinékon.³⁵

Régi és új összefonódott a falvak életében: tovább működtek a tűzoltó egyesületek, vagy a színjátszás hagyománya. Ahogy az a pártirányítású ifjúsági szervezetekre sok helyen igaz volt, az ideológia helyett fontosabb volt a közösségszervezés, a bulik, kirándulások élménye. Hiába volt épp hogy megtűrt az egyház működése, a templomba járás, keresztelés, bérálás és a búcsú a közösségi élet része maradt. A ferencesektől a veszprémi egyházmegyéhez kerülő búcsúszentlászlói templomban félnyilvánosan folyt tovább a hitoktatás, párttagok és tanácsi dolgozók gyerekeinek részvételével.³⁶ Nemessándorházán Vöröskereszt szervezet is működött. Nemesrádót sajátos közösségi hely tette híressé: az állami direktívákra némileg fittyet hányva Dely Gyula hentes messze földön népszerű becsületkasszás éttermet üzemeltetett: a finom hurkák és kolbászok hamarosan nem csak a korabeli celebek, de a hatóságok figyelmét is felkeltették.³⁷

Az igazi csapást a hagyományos faluközösségekre nem maga a szocializmus jelentette, hanem a 60-as évek végétől beinduló nagy iparosítási hullám, és a vele együtt járó közigazgatási átszervezések. Központosítás zajlott minden szinten: a városokban tömeges munkaerőt igénylő üzemek, hivatalok és hozzájuk lakótelepek épültek, a falvak közül a

központi szerepre kijelöltek fejlesztették tovább. A nagy ipari beruházásokkal nem tartott lépést az út, a vasút fejlesztése: megérte inkább városba költözni, mint napi több órán át átszállásokra várni hideg buszmegállóban. Az addig csendes-álmos Zalaegerszegen néhány év alatt gyárak és új városrészek nőttek ki a semmiből, a környező falvak népe pedig megindult a városba, vagy még messzebb, egyetemre, főiskolára. Otthon az idősek, munkaképtelenek és munkakerülők maradtak. Nemesrádón a háború után még ezren éltek, a rendszerváltáskor már négyszázan sem.

A múlt és a jövő keresése - a rendszerváltástól napjainkig

A rendszerváltás óta eltelt három évtized Nemessándorházán, Nemesrádón, Nemesszentandrásán és Búcsúszentlászlón a múlt és a jövő megtalálásáról, vagy legalább annak megpróbálásáról szólt. A szocializmus felszámolta az addigi rendet, és a kialakult önszerveződések, hagyományok helyett mindent maga akart megszabni. Miután ez is összeomlott, mindent előlről kellett kezdeni. Újraépíteni a közösségeket, megtalálni a hagyományokat, saját kézbe venni a mindennapok ügyeit az addig mindent irányító apparátus illetékes elvtársai helyett.

Bizonyos dolgok talán örökre megváltoztak. Az évszázadokon át semmilyen úrnak nem adózó kisnemesek, gazdaköröket szervező birtokosok egykori földjei a szövetkezetek romjain született környékbeli agrárcégek kezébe kerültek. Ma már szinte nincsenek saját földön gazdálkodó földművesek Nemesrádó, Nemessándorháza és Nemesszentandrás határaitban. A középkor óta nagy becsben tartott szőlőknek és velük a pincék, hegyek koccintgatós világának is leáldozik. Már csak néhány elszánt idősebb gazda műveli a szőlőt, a fiatalok nem viszik tovább a hagyományt, a szőlősorokat visszaveszi a természet. A hagyományos kisipar megszűnésével Búcsúszentlászló már nem lesz az iparosok faluja, a környéken csupán néhány kisebb üzem működik.

A rendszerváltással nem állt meg a népességfogyás. A szocialista gazdaság térdre rogyása után, az új gazdasági rend megszilárdulásával továbbra is legközelebb Zalaegerszegen érhető el a legtöbb munkahely, ahogy a középiskolák is, amelyekből „szétszóródnak Szegedre, Pécsre” és persze Budapestre a ballagók – és ahonnan már legfeljebb csak hétvégére térnek haza. A munkaképes férfiak ingázása, vagy elköltözése még egy tipikus, az egész országra jellemző változást hozott magával: megszűntek a focicsapatok, és velük a pálya széléről bekiabálós hétvégi derbi hangulata.³⁸

A közlekedés fejlődése és az internet elterjedése új lehetőségeket is hozott: Zalaegerszeg ma már csak negyedóránnyira van mindegyik falutól, a városi munkahelyekhez nem kell beköltözni, miközben felértékelődött a falvak természet közelsége. Így a városokba betelepülők helyében megjelentek a kitelepülők, nem csak Zalaegerszegről, de messzebbről, Siófokról, Budapestről, külföldről is. A népességfogyás az egyes falvakban eltérően ugyan, de megállt, vagy legalább lelassult, a gyerekek száma és aránya növekedett. Az internet, a közösségi oldalak segítségével az elszármazottak, egyetemi városokban tanulók, külföldön dolgozók, ha virtuálisan is, de őrizhetik tovább a kapcsolataikat a szülőföldjükkel, otthoni rokonaikkal.

Százötven éve a Szévíz-völgyön át vezetett vasút hozott változást az itt élők életébe. Most a Principális-völgyben épül a Balatont, a sármelléki repteret, Zalaegerszeget és tovább, a nyugati határt összekötő M76-os gyorsforgalmi út. Nyomvonalán egykor még janicsárok masíroztak Bécs felé. Most új lehetőségeket hozhat az útépités, Nemesrádó mellett autópálya mérnökség és rendőrőrs létesül, ahol több mint hetvenen fognak dolgozni.

A civil önszerveződés újjászületése felemás eredményeket hozott. A falvakban több civil egyesület, alapítvány alapult az évek során, faluszépítésre, iskolatámogatásra, az önkéntes tűzoltóság szellemét továbbörökítő polgárőri feladatok ellátására. Aktivitásuknak sikeres akciók, gyűjtések, pályázatok köszönhetőek, ám mára többük megszűnt, vagy alvó állapotba került. Az ellenpélda a nemesrádói Kurázi Kulturális Közhasznú Egyesület, amely Gazdagné Gecse Anna polgármester elnöklétével és a kultúrházat vezető Király Ernőné munkájával kitartóan szervezi Nemesrádó gazdag közösségi programkínálatát.

Búcsúszentlászlón, bár a ferencesek végleg lemondtak a kolostorról, az egyházi múlt továbbra is meghatározó és a jövő formálója lehet. Molnár Gyula polgármester szerint az önkormányzat és a plébánia között nagyon jó az együttműködés, a település kulturális, közösségi programjait együtt szervezik, és szeretnék a falut múltjához méltóan újra a vallásos turizmus célpontjává tenni. A korábbi nevezetes búcsúk közül ma kettőt tartanak, mindkettőt szeptemberben, de a fiatal és agilis plébános atya szeretne újabbakat is szervezni. A vallási turizmus felélesztése érdekében Búcsúszentlászló csatlakozott a Mária út zarándok útvonalához és szálláshelyek létrehozását is tervezi.

Nemesrádó 1942-ben épült kultúrotthona ma a híres községi tanító, Markója Ferenc nevét viseli. Nemessándorházán 1961-ben épült kultúrház, Nemesszentandrason a régi iskola épületében működik közösségi ház. A búcsúszentlászlói faluházat a rendszerváltás előtt, félkészben adták át, az önkormányzat 2012-ben tudta felújítani és befejezni az épületet. A négy intézmény nem csak a helyi közösségi programok, ünnepek, előadások és kézműves

foglalkozások helyszíne, de a zalaegerszegi Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár fiókkönyvtára is. A megyei könyvtár a könyvek, cédék kölcsönzésén túl évente több programmal támogatja a falvak kulturális életét.

A hagyományos „eszem-iszom” falunapok helyett az önkormányzatok ma már inkább a kisebb közösségi csoportok, főképp a gyerekek és az idősek számára szervezik az összejöveteleket: gyereknapot, idősek napját, nyárbúcsúztatót. A közösségi alkalmakra a faluval kapcsolatot tartó elszármazottakat is meg szokták invitálni. A szőlőművelés felhagyásával a szüreti multságoknak is leáldozott, de alkalmanként mind a négy faluban megidézik egy-egy szüreti felvonulással a régi murik hangulatát. A hagyományos magyar ünnepek mellett megjelent a Halloween: bár sokan idegenkednek tőle, de Nemesrádón a gyerekek kedvéért van halloweeni felvonulás ijesztgetéssel és tábortűzzel. Ahogy Gazdagné Gecse Anna polgármester viccesen megjegyezte, Nemesrádó területén az ókorban kelták éltek, így hát a kelta eredetű Halloween is tekinthető „helyi” hagyománynak.

Nem merült feledésbe a falvak saját múltja, a helyi hősök emlékezete sem. Nemessándorháza a faluközpontban áll a névadó, „nemes Sándor” szobra, azt a kisnemesi figurát megformázva, amely nem csak Sándorháza, de a többi falu életének is főszereplője volt sok évszázadon át. Nemesrádón Markója tanító mellett a híres hentesről, Dely Gyuláról is évente megemlékeznek, mi mással, mint kolbásztöltő versennyel, amire a határon túlról is érkeztek már versenyzők. Búcsúszentlászló az egyházi hagyományok ápolásán túl őrzi a 48-as szabadságharc hőse, Kerkápoly Móric és a faluból elhurcolt zsidóság emlékét is.³⁹ Nemesszentandrás a hagyományos népi tárgykultúra relikviáit gyűjtik, hogy a közeljövőben tájházban mutathassák be a falu múltját.⁴⁰

A hagyományok őrzésében, a virtuális kapcsolattartásban az internet is segít. A Facebookon főképp a települési hírek terjesztésében aktívak az egyes falvak oldalai, de Antal Sándorné nemessándorházi polgármester szerint nagy sikere volt a közösségi oldalon indított kulturális vetélkedőknek is. A Nemesrádóról elszármazott Klinger Zoltán indította el a népszerű *Nemesrádói emlékek* Facebook-csoportot, ahol személyes múltidézéseket, régi fotókat, a környék tágabb környezetéhez, Kapornakhoz, a pölöskei várhoz kötődő történeteket osztanak meg a nemesrádói kötődésű tagok.

Szent László és Szent András nevét egykor sok falu vette fel Magyarország területén. Ma ezek a falvak is közösségekbe tömörülnek, soraikban Nemesszentandrással és Búcsúszentlászlóval. A hat Szentandrás évente találkozik valamelyikük településén, ahol közös képviselőtestületi üléssel, baráti eszmecserével töltik az időt, Herczeg László nemesszentandrási polgármester szerint hasznos tapasztalatokkal gazdagítva egymást.

Szentlászlóból tizenhat található a Kárpát-medencében. A délszláv háborúban romba döntött horvátországi Szentlászló megsegítése hozta őket össze, a kapcsolatot azóta is tartják egymással, a Szentandrásokhoz hasonlóan évente mindig másik faluban találkozva.⁴¹

Akik hírünket vitték – nevezetes emberek a négy faluból

Mit adott nekünk Búcsúszentlászló, Nemessándorháza, Nemesszentandrás és Nemesrádó? – kérdezhetné bárki, aki e négy zalai falut nem ismeri. Bödőcs Tibort – vágná rá bárki más, hiszen napjaink egyik legnépszerűbb humoristája nem csak jellegzetes zalai tájszólását, de szülőfaluja klasszikus figuráit, Ferust és a szentlászlói kocsma többi törzsvendégét is vitte magával a zalaegerszegi Zrínyi Miklós Gimnáziumtól az országos hírnévig.

A búcsúszentlászlói kegyhelyet ma is országszerte sokan ismerik, de kevesen tudják, hogy az itteni ferencesek munkásságának milyen sok minden köszönhető, köztük Deák Ferenc élete is. A Söjtörön 1803-ban megszülető kis Deák édesanyja belehalt a szülésbe, de a környék egyetlen seborvosa, a szentlászlói ferencesek doktora, Tietl Lukács megmentette a gyermek életét.⁴² Talán nem véletlen, hogy sok évtizeddel később, amikor 1874-ben egy villámcsapás leégette a kolostort, a Haza Bölcsője maga állt a megyei összefogás élére, a súlyos javítási költségek ötödét saját vagyonából fizetve.

Nemesrádó, ha csak kicsivel is, de kivette a részét a világ egyik leghíresebb zenei fesztiválja, a budapesti Sziget fesztivál létrejöttéből. 1990-től több évig a faluban élt családjával Müller Péter Sziámi zenész, a Sziget egyik főszervezője, aki hol Budapestre ingázva, hol a helyi telefonfülkében órákat töltve szervezte az 1993-ban indult egy hetes együttlétet. Müller Péter és felesége, Vidó Andrea kisfilmet is forgattak a faluról *Például Rádó* címmel.⁴³ Nemesrádó a magyar popkultúra másik örökös tagjához is kötődik: nemesrádói volt a rapper Ganxsta Zolee nagymamája, Zana József színész édesanyja, Gáspár Anna is.

Nemesrádóról indult útnak a magyar néprajz nagy alakja, Gönczi Ferenc, akinek Somogy és Zala eldugott tájai, Göcsej, Hetés és a Muravidék népi emlékeinek felkutatását és megőrzését köszönhetjük.⁴⁴ Talán ő az egyetlen a környék szülötteiből, akinek emlékét bronzszobor őrzi, amely Zalaegerszegen, a Göcseji Múzeum előtt található.

A sándorházi Sándorok a történelemben többször vettek részt a megye, de az egész ország történetében fontos szerepet játszó népes zalai köznemesség ügyeiben. Az ő kései utódok a nemessándorházi dr. Pálfi Dénes, aki jelentős kertészmérnöki, kertbaráti munkássága mellett sok évtizeden át tevékenykedett Zala és az ország közéletében, számos tisztséget betöltve, a

rendszerváltás körüli években több cikluson át országgyűlési képviselőként is szolgálva a megyét.⁴⁵

Nemesszentandráson töltötte utolsó éveit a határainkon túl is ismert, Munkácsy-díjas zalai szobrászművész, Fischer György. A Zalaegerszegről kiköltöző művésztanár nem csak saját műveivel, de a helyi gyerekekkel is szívesen foglalkozott, további munkásságának sajnálatosan hirtelen halála vetett véget 2012-ben.⁴⁶

Búcsúszentlászló két igen ismert díszpolgárral, Bethlen István miniszterelnökkel és Klebelsberg Kunó közoktatási miniszterrel is büszkélkedhet. Nevezett urak közül azonban egyiknek sem volt semmilyen kötődése a zalai faluhoz. A furfangos búcsúszentlászlóiak azért választották meg őket díszpolgárnak 1927-ben, hátha ezzel sikerül meggyorsítaniuk az új általános iskola megépítésének engedélyeztetését.⁴⁷ Hogy a két méltóság hogy fogadta a díszpolgári kinevezést, nem tudni, de az iskola megépült és egyedüliként a négy falu egykori iskolái közül ma is működik.

Jegyzetek

A hivatkozott könyvek, publikációk bővebb leírása, az online hivatkozások elérhetősége a forrásjegyzékben megtalálható.

¹ Nemesrádó mellett az M76-os út leendő mérnöktelepének helyszínén indított 2020-ban megelőző feltárást a Göcseji Múzeum. A kézirat lezárásakor is zajló ásatásokon számos korszak leletei kerültek elő a magyar honfoglalást megelőző évezredekben. Lásd bővebben: *Nemesrádó M76 mérnökségi telep régészeti próbakutatása*

² Sándor Gyula *Nemessándorháza története* 38. old. Továbbiakban: „Sándor”.

³ A zalai gyeplő vonala a Balaton délkeleti csücskétől nyugati irányba húzódott az Őrség dombjaiig, és a mai Dél-Zala volt a határsáv. A zalai gyeplők történetéről a nyugat-zalai Szentgyörgyvölgy falutörténeténél olvasható részletes leírás. Lásd: Bíró Friderika, Havasi Bálint, Káli Csaba, Kapiller Imre: *Szentgyörgyvölgy*.

⁴ Sándor. 31. old.

⁵ Később ezekből a kishemesek lakta falvakból jöttek létre a curialis vagy nemesi falvak. Ez egyfajta önkormányzatot jelentett, egy „tulajdonos” földesúr helyett a nemesi közösség irányította a falut, rendelkezett a közös vagyonról, maga közül vezetőket választott. Lásd: Hudi József *A kishemesség önszerveződése - A nemesi község önkormányzata a 18-19. században*

⁶ Bolla Lajos János: *Búcsúszentlászló, ahogy én látom*. 158. old. A továbbiakban „Bolla”. A forrásokban igazi legendához méltóan többféle verzióban is olvasható, hogy miért járt erre Szent László király. Vagy menekült valakik elől, vagy üldözött valakiket, és közben lehet, hogy eltévedt, és úgy keveredett a mocsári szigetre.

⁷ Sándor 37. old. Sándor Gyula alapos gyűjtéséből nem csak az akkori falvakat, hanem a kisebb-nagyobb birtokkal rendelkező helyi nemesek szövevényes viszonyait is megismerhetjük.

⁸ Sándor 110. old. 1554-ben egyházmegyei bizottság járta végig a veszprémi püspökséghez tartozó zalai falvakat, részletesen beszámolva a nem túl szívderítő korabeli állapotokról.

⁹ A török kor hadi viszonyairól, a zalai végvárakról és az erre vezető fontos utakról részletesen beszámol Kelenik József *Királyi vár hódolt városban. Egerszeg mindennapjai Kerpachich István megbízott kapitány leveleinek tükrében (1647-1657)* című munkája.

¹⁰ Sándor 95. old. A szultánnal tartó híres krónikás, Dzselaálzáde Musztafa napra pontosan jegyezte a hadjárat során érintett, általában felprédált, majd hátrahagyott várakat és falvakat.

¹¹ A török által adóztatott zalai falvak listáját közli Szepesiné Simon Éva *Oszmán terjeszkedés Zala megyében a 16. század második felében* című doktori disszertációja.

¹² A Remetekert ma is Nemesrádó és a környékbeli falvak (Nagykapornak, Misefa, Tilaj, Szentpéterúr, Padár, Almásháza, Zalaapáti) kedvelt búcsújáró helye, ahol minden év augusztus 15-én, Nagyboldogasszony ünnepén tartanak közös búcsút szentmisével és batyus piknikkel.

¹³ Pölöskét egynapnyi harc után foglalták el a törökök. Az utolsó emberig küzdő védők a külső vár templomába szorultak vissza, amit a törökök rájuk gyújtottak, majd a várat lerombolva hátrahagyták. A pölöskei hősök sírja és neve ismeretlen. A később kijavított erődítményt a török idők után alapfalakig elbontották, tégláit építkezésekhez használták fel. Az egykori várszigeten ma emlékkő őrzi az 1664-es hősök emlékét. Pölöske és a zalai végvárak sorsát dr. Vándor László régész, a Göcseji Múzeum nyugalmazott igazgatója kutatta, a vár sorsa Vándor László *Hasan aga krónikája. Adatok az egerszegi és a környékbeli végvárak 1664 évi pusztulásához* című tanulmányában olvasható részletesen.

¹⁴ Bolla 159. old. A legenda alapja Kósa Jenő ferences tartományfőnök, aki 1770 körül látta még a pajzsot Szentlászlón.

¹⁵ Széchényi Pál veszprémi püspök a kor egyik jelentős egyházi személyisége, pécsi, majd veszprémi püspök, kalocsai érsek, királyi tanácsos, Veszprém és Bács vármegye örökös főispánja. Életében kapott grófi címet a Széchényi család. Vele talán minden osztálykiránduló magyar általános iskolás találkozott, holtteste a nagycenki Széchényi-sírboltban fekszik, üvegkoporsóban.

¹⁶ Sándor 169. old.

¹⁷ Bolla 23. old.

¹⁸ Sándor 164. old.

¹⁹ Fisli Éva fotótörténész 2019 végén fedezett fel Párizsban egy ismeretlen magyarországi helyszínen készült dagerrotípiát. A kutatás kiderítette, hogy a kép Zalaegerszeg piacterét ábrázolja 1845 körül, és ezzel a legkorábbi magyar fényképek egyike, az első fotó, ami a köznépet ábrázolja, egyben az első ismert fénykép Zalaegerszegről. A fotótörténész *Szépséges, furcsa tárgy* címmel publikálta országos figyelmet keltő felfedezését.

²⁰ A zalai honvédekről fennmaradt összeírásokat közli a Zalai Gyűjtemény 33. számában megjelent, *A szabadságharc zalai honvédei* című tanulmány és *A 47. honvédszázalaj története 1848-1849* című könyv.

²¹ Kerkápoly Móric a ma már Veszprém megyéhez tartozó Kővágóörsön született, így Zala és Veszprém megye is jeles fiai közt tarja számon. Életrajza megtalálható a Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár tudástárában és a Veszprém Megyei Életrajzi Lexikonban is.

²² Oszterhueber József egykori kúriájában működik ma a pusztaszentlászlói kisbolt és kocsmá. Utóbbi azon igen csekély számú falusi presszók közé tartozik, amelynek falai között világtörténelmi jelentőségű események formálódtak. Pusztaszentlászló és a kiegyezés történetét feldolgozta Béres Katalin történész *Pusztaszentlászló, a kiegyezés szülőfaluja* című munkájában.

²³ A Sopron-Szombathely-Nagykanizsa vasútvonalat a Déli Vasút társaság építette, hogy összekösse Bécset és az Adriai tenger felé haladó vasutakat. 1865 szeptemberében indult meg rajta a forgalom.

²⁴ Az ekkor épült körjegyzőségi hivatalban működik ma a búcsúszentlászlói önkormányzat.

²⁵ A négy falu két nagykanizsai ezred, a 48. császári-királyi és 20. magyar királyi honvéd gyalogezredek sorozási körzetéhez tartozott. Mindkét alakulat harcolt a galíciai, majd az itáliai fronton. Az első világháború online elérhető veszteséglistáin név és település szerint is kereshetőek a harcokban elesettek.

²⁶ Sándor 331. Sándor Gyula könyvéből azt is tudhatjuk, hogy a nemessándorházi vásárteret egyszerre használták levente gyakorlatok, focimeccsek, valamint csikólegeltetés céljára is.

²⁷ Sándor 350. old.

²⁸ A „pacsai véres vásár” történetét a Zalai Millennium tanulmánykötet *Csendőrsortűz Pacsán* című írása mutatta be részletesen.

²⁹ Sándor 324. old.

³⁰ A négy falu fiait a nagykanizsai 17. gyalogezredbe sorozták be, amely a szombathelyi III. hadtesthez tartozó 9. könnyű hadosztály egysége volt. A hadtestet az 1943. januári doni áttörés során elvágták a magyar sereg többi részétől, és a német visszavonulást kellett fedeznie. Míg a 2. hadsereg többi része néhány napos reménytelen küzdelem után összeomlott, a III. hadtest folyamatos bekerítésben harcolva februárig küzdött, míg végül teljesen felmorzsolódott. A zalai honvédek sorsát Molnár András és Szabó Péter *Zalai honvédek a Donnán. A magyar királyi 9. könnyű hadosztály története fényképeken, 1942-1943.* című munkája dolgozta fel.

³¹ Sándor 344. old.

³² Bolla. 57. old. A búcsúszentlászlói körjegyzőséghez tartozó falvak zsidó lakosságát (köztük keresztény vallásúakat is) 1944. május 15-én a zalaszentgróti gettóba szállították, ahonnan néhány nap múlva a zalaegerszegi gettóba kerültek tovább. Zalaegerszegről július 5-én deportálták az összegyűjtött zsidókat Auschwitzba. A búcsúszentlászlói és sándorházi deportáltak soha nem tértek haza.

³³ A környékbeli falvak közül Nemesrádóról hurcolták el a szovjetek a legtöbb embert az 1945. márciusi megszállást követő hónapokban. Volt, aki még 1953-ban sem jöhetett haza, de csodával határos módon mindannyian túléltek a lágerevéket. Lásd bővebben a Zalai Hírlap *Korpalevest kóstoltak a Gulág-émlékmű avatásán* című cikkét.

³⁴ Sándor 357. old. A szerzeteseket csak a kirendelt teherautó lerobbanása mentette meg az 1950. június 9-re tervezett internálástól. A környékbeli hívek a kolostor körül táboroztak napokig, hogy megakadályozzák az elhurcolást. Végül az erőszakos kitelepítés elmaradt, de a szerzeteseknek

szeptember 7-én el kellett hagyniuk az épületet, vagyonukat zárolták, csak az egyházmegye által kinevezett új plébános és káplánjai maradhattak.

³⁵ Bolla 83. old.

³⁶ Molnár Gyula polgármester személyes közlése, a párttagokra vonatkozó jelentést idézi Bolla 153. old.

³⁷ Lásd a Zalai Hírlap *Messze földön híres volt a nemesrádiói kocsmá* című írását. Gazdagné Gecse Anna polgármester szerint a Dely-kocsmát a hazai celebritások is szívesen látogatták, híre még a brit Economist magazinig is eljutott.

³⁸ A vidéki focicsapatok eltűnőben lévő világáról Csillag Péter sportújságíró jelentetett meg kiváló és egyben szomorúságos könyvet 2020-ban *Hátsó füves* címmel. Csillag a Nemzeti Sportban éveken át tudósított az ország és a környező magyarok települések hétvégi rangadójáról, ennek során a szomszédos Pacsára is eljutott.

³⁹ Búcsúszentlászlón az egykori zsinagóga helyére épült fel később a mostani faluház. A zsidó múlt emlékét a megmaradt temető őrzí, amelyet 2014-ben újítottak fel. Lásd a Zalai Hírlap *Honfitársaink emlékére – Zalában a tizenkettedik zsidó temetőt újították fel 2006 óta* című cikkét.

⁴⁰ Herczeg László polgármester személyes közlése

⁴¹ Molnár Gyula polgármester személyes közlése

⁴² Sándor 172. old.

⁴³ Vidó Andrea személyes közlése

⁴⁴ Gönczi Ferenc részletes életrajza a zalaegerszegi Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár tudástárában található Nevezetes Zalaiak gyűjteményben olvasható. A néprajzkutató bronz mellszobrát Fritz János formázta meg, és 1973-ban állították fel a Göcseji Múzeum előtt.

⁴⁵ Dr. Pálfi Dénes, bár a politikusi tevékenységtől visszavonult, kertbarátként, szőlősgazdaként a mai napig (2021) aktív. Gazdag közéleti munkásságáról a Parlament honlapján található egy nem túl friss, de részletes összefoglaló.

⁴⁶ Herczeg László polgármester személyes közlése

⁴⁷ Bolla. 37. old.

Forrásjegyzék

Könyvek, publikációk

A szabadságharc zalai honvédei 1848-1849. Zalai Gyűjtemény 33. Zalaegerszeg, 1992.

Békefi László: *Zalai utak.* KPM Zalaegerszegi Közúti Igazgatósága, Zalaegerszeg, 1978.

Béres Katalin: *Pusztaszentlászló, a kiegyezés szülőfaluja.* Kapiller Imre emlékkönyv. Szerkesztette: Horváth Zita, Miklós Dániel, Mikó Zsuzsanna, Németh László Sándor. Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, Zalaegerszeg, 2020.

Bíró Friderika, Havasi Bálint, Káli Csaba, Kapiller Imre: *Szentgyörgyvölgy.* Száz Magyar Falu könyvesháza, Kosáry Domokos et. al. Budapest, 2002.

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/SzazMagyarFalu-szaz-magyar-falu-1/szentgyorgyvolygy-FC97/orok-foldje-FCDE/>

Bolla Lajos János: *Búcsúszentlászló, ahogy én látom.* Búcsúszentlászló Önkormányzata, 2014.

Csendőrsortűz Pacsán. Zalai Millennium. Szemelvények Zala megye múltjából. Szerk. Molnár András, 2000, Zalaegerszeg.

Csillag Péter: *Hátsó füves. Barangolás a magyar futball rejtett tájain.* Rézbong Kiadó, Göd, 2020.

Eke István: *Nemesrádó M76 mérnökségi telep régészeti próbakutatása* Göcseji Múzeum blogja, 2020. 11. 06. <https://gocsejimuzeum.hu/blog/2020/11/nemesrado-m76-mernoksegi-telep-regeszeti-probakutatasa>

Fisli Éva: *Szépséges, furcsa tárgy. Újabb, 1848 előtti magyar dagerrotípa a nagyvilágból.* Apertúra, LXII. – 2020. január-március http://www.mafot.hu/apertura_szepseges-furcsa-targy.html#ref

Hegedűs András: *A nagykanizsai cs. és kir. 48 gyalogezred története, különös tekintettel annak I. világháborús tevékenységére.* Zalai Múzeum 7. 1997.

Hermann Róbert, Bona Gábor, Molnár András: *A 47. honvédszászlóalj története 1848-1849.* Zalaegerszeg Megyei Jogú Város Önkormányzata, Zalaegerszeg, 2020.

Hudi József: *A kisnemesség önszerveződése - A nemesi község önkormányzata a 18-19. században*

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_kisnemesség_onszervezodesere_a_nemesi_kozseg_onkormanyzata_a_18_19_szazadban/

Kelenik József: *Királyi vár hódolt városban. Egerszeg mindennapjai Kerpachich István megbízott kapitány leveleinek tükrében (1647-1657)*. Zalaegerszeg évszázadai, Zalaegerszeg, 1997. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Hodoltság-a-hodoltság-kora-magyarország-torokkori-tortenete-1/kiralyi-var-hodolt-varosban-egerszeg-mindennapjai-kerpachich-istvan-megbizott-kapitany-leveleinek-tukreben-1647-1657-1BCE/>

Konrád Rudolf: *Búcsúszentlászló (kézirat)* 1994. Göcseji Múzeum adattára.

Molnár András - Szabó Péter: *Zalai honvédek a Donnál. A magyar királyi 9. könnyű hadosztály története fényképeken, 1942-1943*. Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, Zalaegerszeg, 2013.

Nemessándorháza – Táj, Történelem, Társadalom. Nemessándorháza Község Önkormányzatának Képviselőtestülete, 2010.

Sándor Gyula: *Nemessándorháza története*. 2012.

Szepesiné Simon Éva: *Oszmán terjeszkedés Zala megyében a 16. század második felében* (doktori disszertáció) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2011.

http://doktori.btk.elte.hu/hist/szepesinesimoneva/diss.pdf?fbclid=IwAR1WG_QyzZi9OAqabbZZVWL5PbnmYKRxD689T7mjWfhvIuzAmMMqTcGS68

Vándor László: *Hasan aga krónikája. Adatok az egerszegi és a környékbeli végvárak 1664 évi pusztulásához*. Zalai évszázadok – tanulmányok és dokumentumok Zala megye történetéhez. Zalai Gyűjtemény 80. Szerk: Bilkei Irén. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2016.

Zala megye kézikönyve I-II. Magyarország megyei kézikönyvei. Ceba kiadó, 1998.

Újságcikkek, sajtóhírek

150 éves a Sopron-Szombathely-Nagykanizsa vasútvonal. MÁV-csoport, 2015. 09. 30. <https://www.mavcsoport.hu/mav-csoport/150-eves-sopron-szombathely-nagykanizsa-vasutvonal>

Honfitársaink emlékére – Zalában a tizenkettedik zsidó temetőt újították fel 2006 óta. Arany Gábor, Zalai Hírlap, 2014. 08. 26. <https://www.zaol.hu/hirek/honfitarsaink-emlekere-1642550/>

Korpalevest kóstoltak a Gulág-emléktábla avatásán. Magyar Hajnalka, Zalai Hírlap, 2016. 09. 03. <https://www.zaol.hu/nemesrado/korpalevest-kostoltak-a-gulag-emlektabla-avatasan-1787098/>

Messze földön híres volt a nemesrádói kocsmá. Szabó Judit, Zalai Hírlap, 2010. 02. 15. <https://www.zaol.hu/kiegeszito-rovat/messze-foldon-hires-volt-a-nemesradoi-kocsm-1439600-1508147/>

Nemesrádó megszenvedett múltja, s új lehetőségei. Győrffy István, Zalai Hírlap, 2019. 09. 05.
<https://www.zaol.hu/kozelet/helyi-kozelet/nemesrado-megszenvedett-tortenelme-s-uj-lehetosegei-3255043/>

Internetes adatbázisok, gyűjtemények

Az első világháború veszteségi adatbázisa <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/az-első-vilaghaboru-vesztesegi-adatbazisa/informacio>

Dr. Pálfi Dénes életrajza az Országgyűlés honlapján.
<https://www.parlament.hu/kepviselo/elet/p595.htm>

Gönczi Ferenc szobra a Köztérkép.hu-n <https://www.kozterkep.hu/2496/gonczy-ferenc-szobra>

Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Hadisír nyilvántartó - <https://hadisir.hu/hadisir-nyilvantarto>

Központi Statisztikai Hivatal – Magyarország Helységnévtára
<https://www.ksh.hu/apps/hntr.main>

Magyar Királyság (1819–1869) - Második katonai felmérés
<https://mapire.eu/hu/map/secondsurvey-hungary/>

Magyarország (1782–1785) - Első Katonai Felmérés <https://mapire.eu/hu/map/firstsurvey-hungary/>

Magyarország Katonai Felmérése (1941) <https://mapire.eu/hu/map/hungary1941/>

Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázis <https://archeodatabase.hnm.hu/hu>

Nemesszentandrás, a „Kapcsolatrendszer a Délnyugat-Dunántúlon” kutatás (1985-1995) adatbázisában, MTA BTK Néprajztudományi Intézet
<http://kapcsolathalo.nti.btk.mta.hu/index.php?title=Nemesszentandr%C3%A1s>

Nevezetes Zalaiak – a zalaegerszegi Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár tudástára
<http://tudastar.dfmk.hu/zalaiak>

Remetekert a Zalaerdő Zrt. természeti kincseinek listáján
<https://www.zalaerdo.hu/hu/turizmus/termeszeti-kincseink/6/remetekert>

Veszprém Megyei Életrajzi Lexikon <https://www.ekmk.hu/lexikon/rkereses.php?eletrajzie=1>

Wikipedia vonatkozó magyar nyelvű oldalai

Interjúalanyok, személyes közlések és köszönet

Antal Sándorné polgármester, Nemessándorháza
Béres Katalin történész-főmuzeológus, Göcseji Múzeum
Eke István régész, Göcseji Múzeum
Gazdagné Gecse Anna polgármester, Nemesrádó

Herczeg László polgármester, Nemesszentandrás
Király Ernőné művelődési ház-vezető, Nemesrádó
Kiss Gábor igazgató, Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár
Klinger Zoltán, Nemesrádói emlékek Facebook-csoport alapítója
Molnár Gyula polgármester, Búcsúszentlászló
Nagy Helga szakmai vezető, TOP-5.3.1-16-ZA1-2017-00009 projekt
Vidó Andrea cégvezető-helyettes, Sziget Kulturális Menedzser Iroda Zrt.